

Publicerad i *alt.*, #3 2008
(med smärre redaktionella ändringar)

Vad är rättvisa skatter?

Det är uppenbart orättvist att många rika privatpersoner och företag genom ”skatteplanering” och rent fusk lägger beslag på pengar som avsetts gå till offentliga utgifter. Men vi kan inte utgå från att lagen eller ens lagens andemening bestämmer vad som är rättvist. Tvärtom ska lagen se till att rättvisa råder. Så hur ser rättvisa skatter ut? Nationellt och globalt? För att få perspektiv på den frågan måste vi fråga oss vad rättvisa är – en filosofisk fråga.

Det finns två sorters filosofiska rättviseteorier – historiska och ahistoriska. Enligt de historiska är en situation rättvis om den uppkommit på rätt sätt, om inga moraliska felaktigheter lett fram till den. En serie av i sig rättfärdiga handlingar kan i princip leda till stor ojämlikhet. Man måste därför skilja på rättvisa och jämlikhet. Libertarianska eller nyliberala teorier om rättvisa är i allmänhet historiska.

Enligt ahistoriska rättviseteorier är en situation rättvis om saker och ting är fördelade på rätt sätt i nuet. Rätt sätt kan innebära lika till alla, mer till de som presterat mer eller något annat. I allmänhet bör fördelning och omfördelning ske enligt vissa regler, för att vi ska kunna planera vår tillvaro. Men i princip kan allt omfördelas, hur ägandet sett ut historiskt spelar ingen roll. Socialliberala och socialistiska teorier om rättvisa är i allmänhet ahistoriska.

De historiska teorierna talar till viktiga aspekter av vår känsla för rättvisa – rätten att lyckas och rätten att fritt använda det som är vårt. Så länge vi inte begår några övergrepp utan samverkar med andra i frivilliga överenskommelser kan ingen invända mot att vi skaffar oss mer tillgångar. Filosofen och ärkelibertarianen Robert Nozicks klassiska exempel är att många personer är beredda att betala en liten summa var för att se en idrottsstjärna framträda. Resultatet blir att idrottsstjärnan blir rik, men varför skulle inte detta vara rättvist, när var och en i publiken valt fritt hur de ska använda sina pengar?

Det finns minst två stora svagheter i de historiska teorierna. En är att många frivilliga val kan leda till katastrofala konsekvenser som ingen önskat. En annan är att de frivilliga valen alltid sker mot bakgrund av de omständigheter vi befinner oss i.

Frågan blir därför vad som är ett rättvist utgångsläge. Libertarianska teorier talar om ett "ursprungligt tillägnande" av jorden, som rimligen skedde för tusentals år sedan. Det är oklart exakt hur ett sådant tillägnande går till, varför det tillmäts så stor betydelse, och varför det inte innebär en orättvisa mot de generationer som föds när hela jorden redan tagits i anspråk.

I den politiska debatten förekommer ofta en retorik som talar till vår känsla för den historiska rättvisan. Människor ska inte "straffas" för sin framgång eller sina val. Denna retorik låtsas inte om de problem som finns med historiska teorier och förvränger därigenom teorierna. Det tydligast exemplet på det är att man i allmänhet bortser från frågan om det rättvisa utgångsläget och istället antar att den fördelning som för tillfället råder är rättvis.

Även de mest marknadsälskande filosofer undviker sådana uppenbara inkonsekvenser. Historien är full av övergrepp och fördelningen av tillgångar i nuet beror i stor utsträckning på dessa övergrepp. Historiska teorier måste förhålla sig till detta, rimligen genom att kräva någon form av korrigering. Med tanke på hur lång och komplicerad historien är tycks det närmast omöjligt att komma fram till hur nuet skulle kunna korrigeras till att efterlikna hur världen hade sett ut om inga övergrepp hade begåtts. Robert Nozick själv säger att när det gäller korrigering finns därför kanske en plats för ahistoriska teorier.

Ahistoriska teorier har inte de historiska teoriernas svagheter. Önskade fördelningskonsekvenser kan undvikas genom omfördelning och inget rättvist utgångsläge behöver definieras. Ahistoriska teorier kan också ta fasta på vår rätt att lyckas och vår rätt att fritt använda det som är vårt, men balanserar dessa värden mot andra, som värdet av jämlikhet, effektivitet och rätten till ett gott liv även för de som inte föds som barn till framgångsrika och generösa föräldrar. Materiell framgång finns det plats för även med en aktiv omfördelning av tillgångar och vad vi har rätt att använda fritt beror ju på vad som rättmätigt är vårt, det vill säga det som den bästa teorin om rättvisa säger att vi ska ha. De allra flesta filosofer föredrar därför ett ahistoriskt perspektiv på rättvisa. Huvudfrågan i modern politisk filosofi är inte om ett ahistoriskt perspektiv är riktigt, utan hur olika värden ska balanseras inom detta perspektiv.

Traditionellt sett handlar teorier om rättvisa om situationen i ett samhälle. Men teorier om rättvisa kan tillämpas inom syskonskaror, skolklasser, arbetsplatser, kommuner, stater och globalt. Inom filosofin finns fortfarande en viss tendens att betrakta nationalstaten som den naturliga arenan för rättvisa och att se global rättvisa som ett särskilt problem. Till viss del är detta befogat eftersom det inte finns någon

global regering som kan implementera rättvisa principer globalt. Men det är intellektuell otillfredsställelse att dra en teoretiskt sett godtycklig gräns vid nationalstaten. Bättre vore om samma principer kunde gälla globalt men möjligen tillämpas olika beroende på praktiska omständigheter som närvaron eller frånvaron av en regering.

Ingen av de filosofiska teorierna utgår från hur saker och ting råkar vara fördelade i världen i nuläget. Det vore alltför godtyckligt. Istället försöker de hitta allmänna principer för rättvis fördelning. Ska man tala om rättvisa skatter med någon sorts filosofiskt djup måste man därför vidga perspektivet och fråga sig vad som är rättvisa principer för fördelning i allmänhet. När man funderat ett tag kan man lägga de historiska teorierna på hyllan och fokusera på frågan om vilka egenskaper hos en person som ska avgöra hur mycket tillgångar som fördelas till den personen – ska prestation spela roll? Vilken sorts prestation i så fall? Ska det spela roll vad personen gör med det hon har? Hur stora eftergifter ska vi göra för effektiviteten?

Människor som försvarar skatteplanering och kanske till och med skattefusk tänker sig att vi har någon sorts moralisk rätt till våra bruttoinkomster. Det är de inte ensamma om. Faktum är att de allra flesta av oss närmast automatiskt tänker sig att bruttoinkomsten i någon mening är vår, även om vi inte har något emot att ”betala” delar av den i skatt.

Det är lätt hänt att man tänker så. Siffrorna finns där på lönebeskedet eller kontoutdraget. Men detta är ett tankefel. Vi har juridisk rätt till vår nettoinkomst, och därmed en viss moralisk rätt. Men bruttoinkomsten är bara ett abstrakt mätvärde, ett hjälpmedel för att sätta ett marknadspris på arbete och annat. Om vi alla skulle få ”behålla” vår bruttoinkomst skulle vi inte ha några skatter och därmed ingen stat och därmed ingenting som liknar det samhälle vi har idag och därmed ingen bruttolön. Oavsett vilken teori om rättvisa vi väljer är beskattning ett viktigt verktyg för att närma oss en rättvis fördelning.

Det finns många teorier om rättvisa och ingen enighet bland filosofer om vilken som är den rätta. Men det är helt klart att världen som den ser ut idag inte är rättvis enligt någon teori. Ibland kan det tyckas onödigt att ens fundera på den perfekta rättvisan med tanke på de enorma, uppenbara orättvisor som omger oss. Men ibland behövs eftertanke, om inte annat för att samla filosofiska argument till nästa debatt om skatteparadis eller tobinskatt.

Kalle Grill